

Pozitivist, Evrimci Toplumsal Değişme Kuramının Zihniyeti Üzerinden “Sosyal Yapı” “Sosyal Değişme” Kavramlarına Olan Yaklaşımı

Burhan Demirdaş
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
burhan.demirdas@ahievran.edu.tr
0009-0008-5704-166X

Teorik Makale

DOI:...

Geliş Tarihi: 02.06.2025

Kabul Tarihi: 23.06.2025

Atıf Bilgisi

Demirdaş, B. (2025). Pozitivist, Evrimci Toplumsal Değişme Kuramının Zihniyeti Üzerinden “Sosyal Yapı”, “Sosyal Değişme” Kavramlarına Olan Yaklaşımı. *Ahi Evran Akademi*, 6(1), 61-71

ÖZ

Pozitivist, Evrimci Zihniyet Yaklaşımının Sosyal Değişmeye Olan Yaklaşımının toplum felsefeleri çerçevesinde ele alınması değişime yüklenen anlamların anlaşılması noktasında önem teşkil etmektedir. Bu yaklaşım, toplumsal hayatta ilerlemenin sonucunda toplumun kendiliğinden bir denge haline geleceği düşünülmüştür. Spencer’ in toplumların sanayileşmesi ve sanayileşme sonrası toplum düşüncesinin oluşumunda doğal evrim süreci ile ilerlemesinin olacağını düşünülmektedir. Toplumun, salt akılcılık ve düz ilerlemecilik üzerinden mekanik bir eşyaya benzetilerek kültürel yönünün yok sayılması, toplumların ortaya çıkan değişimlere tepki vermesi sonucu evrimleşme sürecinin yaşanmasının gerçekleşeceği düşünülmektedir. İnsanların kendi yaşamlarını sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için bu değişimler sonucu ortaya çıkan duruma adaptasyon sürecine girilmesi gerekliliği düşüncesinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumların değer hükümlerinin bütününi yok sayarak kendi tarihsel süreçlerinden bağımsız bir şekilde taklitçilik üzere tek düze aktarımsal süreçler içerisine girerek kendi özsel kabiliyet ve yaşam biçimlerinin değişmesine sebep olmaktadır. Bu taklitçilik ve önemseme zamanla toplumların içyapısını etkileyerek toplumun bütününi yapısının değişmesine ve toplumun kültürünü bütünsel olarak değişmesine sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihniyet, Pozitivizm, Kültür, Sosyal Yapı, Sosyal Değişme

The Approach to the Concepts of "Social Structure" and "Social Change" through the Mindset of the Positivist, Evolutionary Social Change Theory

ABSTRACT

The approach of the Positivist, Evolutionary Mentality to Social Change is important to understand the meanings attributed to change within the framework of social philosophies. This approach is thought to lead to a spontaneous equilibrium in society as a result of progress in social life. Spencer believes that societies will progress through the process of natural evolution in the industrialization and formation of post-industrial society thought. It is thought that the society will be likened to a mechanical object through pure rationality and flat progressivism and its cultural aspect will be ignored, and that the evolution process will occur as a result of societies reacting to the changes that occur. It is also seen that the idea that people need to enter into an adaptation process to the situation that emerges as a result of these changes in order to live their own lives in a healthy way has emerged. By ignoring the entirety of the value judgments of societies and entering into monotonous transfer processes such as imitation, independent of their own historical processes, they cause their own essential abilities and lifestyles to change. This imitation and caring affect the internal structure of societies over time, causing the structure of the whole society to change and the culture of the society to change as a whole.

Key Words: Mentality, Positivism, Culture, Social Structure, Social Change

Giriş

Yapı kavramına kuramsal açılardan farklılıkların olmasının yanında konuya nicel-nitel yönünden bakılması ve temel -uygulamalı araştırma kapsamında da ele alınması mümkündür. Türk sosyoloji geleneğinin takip ettiği çizgi olarak temelde Marxist ve yapısal fonksiyonalist kuramsal yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Marxist kuramı savunucular olsun gerekse yapısal fonksiyonalist kuramcılar destekleyenler olsun her ikisinde de yapıya ilişkin bir birimi inceleme ögesi olarak dikkate aldıklarında sonuna kadar savundukları yaklaşım içerisinde kalmaktadırlar İngiliz Endüstri devrimi sonrası toplumsal yapının değişim geçirerek sanayi toplumuna dönüşmesinde ve kapitalist toplumun oluşmasında en önemli rol oynamıştır.

İlerlemeci – evrimci çizgiyi savunan ve sosyoloji kelimesinin fikir babası olan Auguste Comte’ un nizam ve terakki düşüncesi, Osmanlı Devlet’inde İttihat ve Terakki (ilerleme) ciler tarafından destek bulmuştur. Simon, toplumsal yapıların birer makine sistemlerinden farklı olarak yaşayan bir organizma oldukları düşüncesinden hareketle teknik koşullardaki iyileşmelerin ve sanayideki gelişmelerin yeni bir ilerlemeci topluma rehberlik edeceğini vurgulamaktadır. Simon, İnsanların ulaşacakları son evre olan pozitivist aşamada artık kendileri ile mücadeleyi bırakıp doğaya egemen olacaklarını belirtir. Determinist olan A. Comte ise yine toplumsal yapıları vücut sisteminden hareket ile organizmadaki gibi toplumun parçaları arasındaki uyuma dikkat çekerek parçalar arasındaki uyumsuzların beraberinde toplumsal değişmeyi ortaya çıkartacağı hususuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Spencer’in toplumu organik ve evrim geçiren bir bütün olarak görerek farklılaşma kavramına dikkat çekerek, toplumsal yapıların askeri toplumlardan endüstri toplumlarına doğru çizgisel evrimci perspektiften açıklanacağını ifade etmektedir. Pozitivist, Evrimci Toplumsal Değişme Kuramının Zihniyeti üzerinden “Sosyal Yapı” ve Sosyal Çalışma” kavramlarının somut/ tekçi yönden açıklanmaya çalışılması deterministik bir yaklaşım içermektedir.

“Yapı” ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi” arasında güçlü bir geçişkenliğin olduğu söylenebilmekle birlikte birbirine bağlı iç içe geçmiş geçişkenliğe göre gerçek bir “Sosyal Yapı”nın ve Sosyal Yapı kavramının içerisindeki bir kurum ya da kurumların yapılanmasının sosyolojik okumasının da bu çerçevede yapılması gerekliliği bulunmaktadır. Sosyolojik yönden yapılacak okumalar bu çerçeveden ele alınmadığında bir milli toplumun özgün “Yapı”sı ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi”nin etkileşimi görülemeyecektir. Bu durum ise ortaya aktarmacı ve taklitçi bir sosyolojik bakış açısını da kendiliğinden ortaya çıkartabileceğini durumunu ifade etmektedir (Şimşek, 2025: 5-6).

Yöntem

Manevi yönü olan ve kendisinde biyolojik- psikolojik-sosyolojik- kültürel özellikleri barındıran insanın açıklanmaya çalışılması ve anlaşılması yeterli değildir. İnsan düşünce ve davranışları durağanlık göstermeyen sürekli değişkenlik arz eden bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında karmaşık ve sosyal ilişkiler içerisinde hayatîyetinin devamını sağlayan insanın anlaşılması için Bütüncül bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 28).

Nitel araştırma yönteminin en temel özelliği araştırma yapılacak konunun tasarlanmasında araştırmaya esneklik sağlaması ve araştırmanın bütün aşamasında değişen durumlara göre yeni yöntem ve yaklaşımlar geliştirmesine olanak tanınması bununla birlikte keşfedici özelliği ile de az çalışılmış konuların aydınlatılmasına da oldukça yararlı olmasıdır (Neuman,2012:227-228).

Sosyal Yapı, Toplumsal Değişme Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi

Yapı kavramının kelime anlamına bakıldığında Türk Dil Kurumu Sözlüğünde Barınma ya da başka hedefler doğrultusunda kullanılmak için yapılmış olan her türlü mimari eseri, binayı, Yapılmakta olan konut, yol, köprü vb. inşaat, konstrüksiyonu, a. Top. b. içinde sosyal ilişkilerin sosyal olayların

meydana geldiği toplumun şekil ve çerçevesi ile dış görünüşe sahip olan sosyal varlık, toplumsal yapı. Sosyal bünye (TDK, 2011:2145) olarak tanımlanmaktadır.

Bir hücrede, bir dokuda, karmaşık oluşumlu bir organizmada öğelerinin dizilimini, felsefe alanında elemanları ile somut bağımlılığı olan bütünü, toplum bilimi açısından bakıldığında ise Parçaları ve öğeleri arasında yasaya uygunluk, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bulunan dizge veya bütün olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr>).

Ekonomik yaşam biçimi, kullandıkları dil, dini inanışları, inanmış oldukları değerler ve yaşamsal koşulların devam ettirilmesinde ortaya konulan kuralların ne olduğuna bakılmaksızın ortak yaşam içerisinde hayatlarını sürdüren insan topluluğu ortaya bir toplum unsurunun varlığını çıkartır. Toplum; kendisini meydana getiren insanların sadece niceliksel miktarından oluşmamakta aynı zamanda durağan olmayan bir yapıya, ekonomik ve toplumsal koşulların ortaya çıkardığı farklı değişim hızına ve farklılaşmış kişiler arasında eşgüdömlü davranışları içeren bir örgüt şeklindedir (Gökçe, 1996:1-2). T. Parson'a göre toplumsal yapı bireylerin toplumsal yaşamlarında kalıplaşmış etkileşim sistemini ifade eder iken Pitirim Sorokin'e göre kişilerin çoğunluğunun etkileşim içerisinde olduğu sistem olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan Merton'a göre toplumsal yapı toplumun ya da grüp üyelerinin toplumsal yaşantı içerisinde organize edilmiş sosyal ilişkilerinden olduğu belirtilmektedir (Kızılcıkelik,1994:206-207).

Sosyal Yapı kendisine has belirli kültürel özellikleri ihtiva eden ve belirli bir mekânda yerleşmiş insan topluluğunun dokusunu ortaya çıkartır. Öte yandan Belirli bir insan topluluğunun belirli bir anda çekilmiş fotoğrafını ortaya yansıtmayı ile durağan yapının görünmesini sağlaması açısından da durgun bir anlam ifade eder (Erkal, 1984: 55). Tıpkı bir kadavranın otopsi sırasında bir bölgesinin kesilip incelenmesi gibi sosyoloji de sosyal yapının incelenmesi noktasında toplumun sosyal yapı özellikleri açısından ele alınmasında fotoğrafı çekilen bölgeyi inceler (Kurtkan,1980:3). Sosyal yapının içerisinde kişilerarası ilişkilerin ortaya çıktığı, sosyal olayların yaşandığı toplumsal kurumların yer aldığı dış çerçevesi ile ilgili görüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır (Nirun, 1991: 32-33). Benzer sosyal yapıların varlığı söz konusu iken her toplumun kendine has sosyal yapısının bulunduğu gerçeği de göz önüne alınarak sosyal yapı kavramının günümüze değin birçok tanımlamalara maruz kalmış olunmasının doğal karşılanması gerekmektedir. Aynı zamanda da kavramın daha iyi anlaşılması açısından sosyal yapı kavramına kuramsal yaklaşımlar açısından incelenmesi önem arz etmektedir.

Yapısalcı yaklaşım kuramcıları yapı kavramına mekanik açıdan bakarak toplumu bir büyük bir makina olarak tasvir etmiş; denge, hareket, tepki ve parçaların birbirleriyle anlamlı ilişkileri üzerinde durarak Comte'un toplumu yaşayan bir organizmaya benzetmesinin savunucuları olarak toplumsal yapıyı açıklamıştır. Diğer yandan Çatışmacı yaklaşım kuramcıları Marx'ın insanlık tarihini bir şeye sahip olanlar ile olmayanların arasındaki sınıf kavgalarına benzetmesi temelinde çatışmacı kuramcıların toplumsal yapıyı sürekli bir çatışan bir yapı olarak görmektedir. Alış -Veriş kuramcılarının sosyal yapıyı açıklarken sosyolojik düşünceden ziyade psikolojik olarak yapıyı ele alarak toplumsal etkileşimin ekonomik alışveriş yapılmasına benzeterek açıklamaya çalışılmıştır. Evrimci Kuramcılar ise tabakalaşma kuramları ve çatışma kuramları evrimci bakış açısı ile ele alınarak toplumsal yapının açıklanması amaçlanmıştır (Sungur, 2013: 11-14). Toplumların değişime direnebilmelerinin pek mümkün olmadığı düşüncesinden ve açıklamalardan anlaşılmaktadır ki toplumların yapısının değişmesine yönelik birçok görüş bulunmaktadır.

Yapı kavramına kuramsal açılardan farklılıkların olmasının yanında konuya nicel-nitel yönünden bakılması ve temel -uygulamalı araştırma kapsamında da ele alınması mümkündür. Türk sosyoloji geleneğinin takip ettiği çizgi olarak temelde Marxist ve yapısal fonksiyonalist kuramsal yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Marxist kuramı savunucular olsun gerekse yapısal fonksiyonalist kuramcıları destekleyenler olsun her ikisinde de yapıya ilişkin bir birimi inceleme ögesi olarak dikkate aldıklarında sonuna kadar savundukları yaklaşım içerisinde kalmaktadırlar (Başak, 2005: 54). Batının düşünce tarihinin geçmişine bakıldığında insan unsurunun sadece ya akıldan ya içgüdülerinden ya da sadece duygularından oluşmuş bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir (Erkilet, 2013: 13). Salt

akla dayalı insan unsurunun temel alınması toplumların biyolojik organizmaya benzetilerek düz bir çizgisel ilerlemenin olacağının düşünülmesi işlevselcilerin temel düşünce yapılarını oluşturmaktadır.

Bir yandan Modern matematikten edebiyat alanına kadar uzanan diğer yandan sinemadan sibernetik alanına kadar uzanan yapı fonksiyonu onun tanımlanmasını güç kılmıştır (Kızılcı,1994:205). Aynı zamanda bu sosyal yapı sosyal kurumların, sosyal ilişkilerin, ve bunlar arasındaki ilişkinin varlığına işaret etmekte olup toplumun yapısının inşa sürecini sağlamaktadır(Browne,2015:24) Beden; kalp, akciğer, beyin gibi farklı ama kendi içerisinde uzmanlaşmış bir organizmanın bütününe yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine hizmet eden organlardan oluşmakta ise benzer şekilde de toplumun da zaman içerisinde kendi varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için ana yapılar olan din, aile, eğitim, siyasal sistem, hukuku sistem gibi kendi içlerinde uzmanlaşmış kurumların birbiri ile uyum içerisinde olmasına bağlıdır (Giddens, A ve Sutton,P.W.,2019:96).

Tanımlamalardan ve Düşünce tarihinin toplumsal yapıya bakışından ‘insan’ unsurunun tek ögesi olarak ele alınmış olunması yapı kavramının da uzun bir süre içi boşaltılmış bir mekân ya da mekanik bir yapı olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Yapı kavramına tek yönlü yapılan tanımlamalar ve bu tanımlamaların neticesinde tek bir merkeze odaklanarak olayların bütüncüllüğünün göz ardı edilmesi tanımın anlaşılmasını güçleştirmektedir. Şimşek’in de belirttiği üzere Tevhidi İçtimai düşünce hem/iç unsurların hem de dış/maddi unsurlarının ‘birlikte’ ele alan bir yapıya sahip olması, onun tarafından üretilen ilimlerin gerçek ilim olma vasfını ortaya çıkarmaktadır (Şimşek, 2016: 50).

“Yapı” ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi” arasında güçlü bir geçişkenliğin olduğu söylenebilmekle birlikte birbirine bağlı iç içe geçmiş geçişkenliğe göre gerçek bir “Sosyal Yapı”nın ve Sosyal Yapı kavramının içerisindeki bir kurum ya da kurumların yapılanmasının sosyolojik okumasının da bu çerçevede yapılması gerekliliğinin bulunmaktadır. Sosyolojik okumanın bu çerçeveden ele alınmadığında bir milli toplumun özgün “Yapı”sı ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi”nin etkileşimi görülmediğinde ise ortaya aktarmacı ve taklitçi bir sosyolojik bakış açısının da kendiliğinden ortaya çıkabileceği belirtilmektedir (Şimşek, 2025: 5-6).

Toplumsal Değişme

Değişme kelimesinin tanımı sözlükte bir şeyin olduğundan başka ve daha farklı bir duruma girmesi, başka şekle dönüşmek, tahavvül etmek, tagayyür etmek gibi manalara gelmektedir (<http://www.lugatim.com>). Toplumsal değişme kavramının Türk Dil Kurumu Sözlüğündeki tanımı Toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme ve değişmelere paralel olarak gösterdiği eğilim (<https://sozluk.gov.tr/>). Değişme, bir olgunun, nesnenin, organizmanın var olan mevcut durumundan daha farklı yeni bir duruma geçişidir. O halde toplumsal değişme toplumu meydana getiren kurumların ana merkezde olma sureti ile toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yapıların mevcut olarak bulunmuş oldukları temel yapılarından başka bir duruma geçişini ifade etmektedir (Doğan,2016,378). Diğer bir deyiş ile toplumun yapısındaki sosyal ilişkilerin, sosyal kurumların, sosyal yapının başkalaşma ya da farklılaşmasıdır (Arslanoğlu,2017:175). Aynı zamanda toplumsal değişme bir toplumsal olay ve toplumsal olgu olarak da tanımlanabileceği gibi değişimin kendisi de toplumsal olay ve toplumsal olgudan farklı olarak incelenmesi mümkündür (Kongar,2017: 25). Sosyal yapının zamanla farklılıklar geçirebileceği fakat hangilerinin toplumsal değişimin unsuru olduğu ile ilgili durumun dikkate alınması gerekliliği bulunmaktadır.

Değişimin hangi boyutta olduğu, toplumların büyük değişiklikler mi yoksa küçük değişiklikler mi geçirdiği ile ilgili durumun incelenmesi gerekmektedir. Diğer yandan değişim toplumun hangi ögesini merkeze alarak değişiklikler ortaya çıkardığının “birey” mi ya da “toplumun” merkeze alınıp alınmadığının dikkate alınması gerekliliği bulunmaktadır.

Toplumsal Değişmeyi Etkileyen Faktörler

Sosyal Değişmeyi belirleyen sebepler birçok kaynakta farklı tanımlamaları içerse de ana hat itibarı ile coğrafi sebepler, teknolojik sebepler ve kültürel sebepler olmak üzere üç ana başlık etrafında toplanmaktadır (Sanay,2014:200-201).

a) Doğal Koşullar ve Demografik Etkenler (Fiziki Çevre, Nüfus ve Göç gibi etkenler)

Toplumların üzerlerinde yaşamış oldukları toprak parçasının sosyal ilişkilerinin ve hayatlarının devam ettirilmesinde önemli etkisinin bulunmasının yanı sıra sahip oldukları yer altı ve yer üstü zenginlikleri de toplumsal hayatı etkilemektedir (Arslanoğlu,2017:177). Toplumsal Yapı ve Fiziki çevre arasındaki ilişki genel itibarı ile bilinmekte olup Fiziki çevre şartlarının insanların yaşam biçimlerinde değişimler ortaya çıkarttığına dair birçok görüş bulunmaktadır.

İbn Haldun'a göre insanların üzerlerinde yaşamış oldukları coğrafi çevrenin yaşam şekillerinde ve ahlaki düşünsel anlayışlarının oluşmasında temel bir rol teşkil etmektedir. Coğrafi iklim tiplerinin kendilerine özgü bir insan topluluğunu ihtiva edeceğini söylemektedir (Erkal,1999,249). Benzer şekilde fiziki-coğrafi nedenlerin toplumsal yapı içerisinde bulunan toplumsal kurumları etkileyici bir sebep olarak söylenebilmektedir. (Sanay,2014:201).

Yine bu anlamda Le Play fiziki çevre şartlarında meydana gelen değişimlerin beraberinde üzerlerinde yaşamış olan toplum tiplerinin de değişime uğrayacağını bireyci ve kamucu toplum tiplerinin doğrudan toplumların içerisinde bulundukları çevre şartları ile ilgili olduğunu belirtmektedir (Sanay,2014:201). Toplumsal yapıları oluşturan gurupların azlığı ya da çokluğu değişimi tetiklemekte olup gurupların azlığında izole olmaları, çoğalmalarını sağlayacak yeterli gıda maddelerini bulamamalarına diğer yandan gurupların çokluğunda da nüfusun kalabalık olmasının ortaya üretimden fazla tüketimi sağlayarak göç olgusunun tetiklenmesini sağlayacaktır (Özkalp,2017:318).

Tarih içerisinde nüfustaki değişimlerin toplumların yapısında değişiklikler ortaya çıkardığı görüşünü ilk kez kuramsallaştıran İbn Haldun asabiye merkezi kavramı ile toplumlardaki dayanışma duygusunun, sosyal bağlarının, gurup duygusu ve dayanışmasının açıklanmasında da toplumsal değişimler açısından nüfusun önemini vurgulamaktadır (Sunar, 2017: 10).

Günümüzde de toplumların mevcut nüfus yoğunluklarının fazla ya da az olması ulusal gelir açısından kişi başına düşen payı etkilemekte ve bunun neticesinde içe göç-dışa göç unsurlarının da bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, 2016: 381). Toplumsal değişimin açıklanmasında birçok unsurun yanı sıra önemli bir etken olarak teknolojinin etkisi de değişim unsurunun açıklanmasında önemli bir etkidir.

Coğrafyanın toplumun bulunduğu konum gereği diğer toplumlarla iletişimi güçlendirmesi ve bilgi alışverişinin kolay olması yönünden değişimin önemli bir etkisi olarak görülmektedir. İklim özelliklerinin toplumların dışa kapalı ya da açık olması ile ilgili etkisinin olduğunu söylenebilir. İnsan unsurunun doğa ile mücadelesinde doğaya hâkim olma düşüncesi ile iklimlerin toplumlar üzerindeki etkisini azaltmaya çalışması düşüncesi yer almaktadır. Diğer yandan bu düşünceye sahip olursa da iklimin toplumsal yapının etkilenmesi hususunda önemli bir yeri bulunmaktadır.

b) Teknolojik Etmenler

Toplumsal değişimin bir diğer etkeni olan teknoloji toplumların fiziksel çevresinde işlenmemiş durumda bulunan kaynakların insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak duruma getirilmesi hususunda teşebbüs edilen dönüştürme faaliyetlerini içermesi olarak tanımlanmaktadır (Arslanoğlu,2017:180). Teknoloji sanayileşmenin hız kazanmasını sağlayan üretimin yüksek seviyelere ulaşmasında temel rol oynayan bir faktördür (Erkal,1999:250). Teknolojinin etkisi ile toplumsal yapıların sosyal yönü, göçler, kentleşme, ortaya çıkan yeni insan tipinin farklılaşması ve tüm bunlarla birlikte yeni kültürlerle kendisini ortaya çıkarmaktadır (Bilgin, 1997: 51).

Toplumsal değişimin önemli unsuru olan teknolojik yenilikler sosyal yapıda hızlı değişiklikler meydana getirmektedir. Bu hususta değişimin temel ögesi olan durumların incelenmesi ve toplumlar yapıların değişim geçirirken kendi öz yapılarının yok sayılmaması gerekliliği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Marx’ın değişme unsurunu üretim ilişkileri merkeze alarak incelemesi, Toplumların sınıflandırılmasında izlemiş olduğu asyatik-Antik-Feodal, Kapitalist (Burjuva) ve sosyalist yapılara geçişinde temel olarak üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimlerle açıklanabileceğini belirtmektedir. Yine bu perspektifte T. Veblen’in teknolojideki ilerlemeleri toplumsal değişimin ana şartı olarak ileri sürmesi, toplumlarda ortaya çıkan kültür değişimlerinin teknolojik anlamda edinilen bilgi birikimlerinin ortaya çıkarmış olduğu yaşam alışkanlıklarının bir sonucu olarak kabul etmiştir (Sanay,2014:201). Ancak tekniğin de belirli bir kültürel yapının ürünü olarak ortaya çıktığını, Kendisini ortaya çıkartan kültürün, Sosyal yapının göz ardı edilerek Toplumların değişiminde evrimci bir perspektifle değişimin temel unsuru olarak değerlendirilmesi eksik bu açıdan da yanlış olacaktır (Erkal, 1999: 250).

Aydınlanma dönemiyle birlikte özellikle 17-18 yüzyıl buluşları ile bilimsel gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin tetikleyici temel unsurlarında biri olan teknolojinin matbaa ve iletişim makine gibi birçok yeniliklerin toplumda yaşanmasını sağlamıştır. Bilimsel bilgilerin hız kazanması ve batı merkezinde kilisenin yönetimine bir tepki olarak bu hızlanmalar ile ‘bilimsel özerklik’ düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bilimsel temanın meşrulaştırıldığı, özgürlük düşüncesi ekseninde toplumsal yapılarının etkilenmesi süreci yaşanmıştır. Diğer yandan bu değişim toplumların düz ilerleme fikrine dayanan düşünce ile olacağını, Akıl’ın ilerlemeci liginin aracılığı ile toplumların nihai hedef olan mükemmel gelişmişlik düzeyine ulaşılacağı düşünülmüştür. Toplumsal değişimdeki bir diğer etken olan kültür unsurunun önemini açıklamakta fayda olacaktır.

c) Kültürel Etmenler

İnsanı yaratılmış diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerinden birisinin insanın kültür meydana getiren bir varlık olmasıdır. Toplumsal yapı içerisinde hayatini devam ettiren insan unsurunun fiziki çevresini işleyebilmesi, mevcut teknolojiyi kullanabilmesi ve yeni teknolojileri ortaya çıkartabilmesi, toplumun sahip olduğu kültürel yenilikleri oluşturabilmesine bağlıdır (Arslanoğlu,2017:180). Kültürü, araç-gereç makina, köprüler, inşa edilmiş yapılar olarak kabul edilen maddi kültür ve inanç, örf-adet, sosyal müesseseler, değer hükümleri gibi konuları ihtiva eden manevi kültür olarak ikiye ayırmak mümkündür (Erkal,1999:251). Manevi kültürün toplumsal yapıların değişimine yön veren özelliği bulunmakta olup bu özellik onun yeni bir şeyler üretebilme özelliğine bağlıdır. Toplumsal değişimde maddi kültür unsurlarının istenilen düzeye gelmesinde manevi unsurların zenginleştirilmesinin ve korunmasının sağlanması koşuluna bağlı olduğunu da belirtmek gerekmektedir (Erkal,1999:251). Türk Milletinin toplumsal hayatında temelli olarak değişiklikler Müslümanlık dinin kabulünden önce yaşanmamış, İslam dininin kabulü ile Türk Milletinin medeni hayatında birçok yenilikler gerçekleşmiştir. Yine bu anlamda İslam dininin öğretilerini kabul eden Türkler; bu öğretiler çerçevesinde cami, medrese, çevrelerine yerleşmiş medrese ve kütüphaneleri ile çok güzel örnekleri olan kültür ve medeniyet merkezlerini inşa etmişlerdir (Sanay,2014:199). Dinin toplumsal değişmeyi yavaşlatıcı özelliğinin olduğunu vurgulayanların yanı sıra toplumsal değişimin tetiklenmesine sebep olan ana unsur olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır.

Burjuvazilerin aristokratlara ve kiliseye karşı mücadelesi sonucu oluşturulmaya çalışılan modern toplumun önündeki engel olarak ‘din’ i etken olarak görenler bulunmaktadır. Modern toplumun, kendisinin ortaya çıkışının protestanlaşma ve sekülerleşme unsurları neticesinde dinin toplumsal değişimde engel olduğu fikri temelinde toplumsal alan içerisinde bireysel alana doğru çekilişini laiklik uygulamaları çerçevesinde ortaya çıktığını söylemektedirler (Sunar, 2017: 16-17). Günümüz toplumlarında modernleşmenin ya da sanayileşmesini tamamlamış bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin aracılığı ile bu konularda en üst konumlara ulaşmış olan toplumların ‘din’ e bakışları farklıdır. Modernleşme tezlerinde ileri sürülen düşüncelerin aksine din ve bilim ve yahut teknolojik ilerleme ile

din arasında zıt ilişkinin varlığının aksine dini düşüncelerin kabulünde, dine geri dönüşler görülmekte ve neticesinde dini canlanmalar meydana gelmektedir (Okumuş, 2009: 30). Bireyin bağımsız bir unsur olarak görülmesi toplumdan ayrıştırılması aracılığına ‘din’ nin etki ettiği ifade edilmektedir.

Modernleşme paradigmasına bağlı kalınarak, birbirinden çok farklı kültür ve zihniyet dünyasına dayalı toplumu ve onun kavramlar dünyasını modernleşme düşüncesini temel alarak açıklama gereği bilimsellikten ziyade ‘ideolojileştirme’ olarak açıklanabilir (Şimşek, 2012: 54-56). Dinin kendisinin durağan olmadığı düşüncesi temelinde dinin toplumsal değişimde merkezi bir görev üstlendiğini Max Weber’in protestan ahlakı ile ilgili görüşlerine yer vermekte fayda vardır.

Sosyoloji literatürüne WASP (White- Anglo Sakson-Protestan) biçimi ile yer edinmiş Protestan ahlaki değerlerinin insan unsuruna vurgulamak istediği temel ilkeler şu şekildedir:

- 1- Rasyonel (Akılcı) düşünce yapısında olunması
- 2- Bireyselliliğin temel olarak savunulması fakat kesin bir biçimde bencillik düşüncelerinin reddedilmesi
- 3- Aşırı şekilde çok fazla çalışmak
- 4- İnsanoğlunun üretim unsurunu merkeze alarak girişimci özelliği sayesinde tükettiğinden fazlasını üretebilmesini sağlamak (Doğan,2016,390). Bu bağlamda insanın akli unsurunu ve yeteneğinin kullanması aracılığı ile cenneti kendisine örnek alarak dünyadaki koşulların kendi uğraşının, gayret ve çabasının neticesinde daha ileriye taşınmasının mümkün olacağı belirtilmektedir (Doğan,2016,390). Diğer bir söylem ile batı toplumlarının teknolojik gelişmeler neticesinde yaşamış oldukları gelişmişliğin Protestan ahlaki ilkelerinin etkisi ile olduğu gerçeği ortadadır (Çapcıoğlu, Beşirli,2015:279). Kültürün temelini oluşturan tutum ve zihniyet farklılaşmalarının neticesinde toplumların ilerleme yönünde değişime zorlayıcı unsur olarak teknolojik buluşların aracılığı neticesinde doğmuştur (Sanay,2014:201).

Diğer bir deyiş ile teknoloji; manevi kültürün rehberliğinde yetişmekte, olgunlaşmakta onun ortaya çıkmasına sebebiyet teşkil eden insan unsurunun kültürün muhafazası ve taşınması noktasında hizmet etmesi koşuluna bağlanmaktadır. Teknoloji yeniliklerinin değişime hizmet ederek bu süreci hızlandırdığı belirtilmektedir (Erkal, 1999: 250). Protestan ahlaki düşüncelerin insanın değişim yönündeki girişimlerini hızlandırarak kapitalizmin ilerleme ideolojisine aracılık ettiğini söylenebilir. Protestanlık üzerinden aşırı toplumda üretim ve tüketim mekanizmasının aktifleştirilmesi ile kapitalizmin beslenmesi sağlanmıştır.

Bireyci tutumu reddeden toplumun menfaatini bireyin menfaatinden önde tutan toplumsal kuvvetin en önemli öğelerinden biri olan din kurumu açısından bakıldığında, toplumların gelişme noktasında maddi ve manevi kültürlerin sentezini gerçekleştirerek olaylara bütüncül yaklaşması neticesinde ilerledikleri söylenebilir (Şimşek:2008:168-169). Osmanlı Türk insanının dini düşünce yapısı batı hristiyanlık inanç yapısından farklı olarak ‘bütünlükçü’ toplum anlayışı temelinde batı Avrupa temel zihniyet yapısındaki gibi insanı atomize yapıda bireyci(liberal) bir varlık olarak kabul etmeyen anlayış hâkim olarak karşımıza çıkmaktadır (Şimşek: 2008: 174-175).

Bu ifade ile bireyin toplumdan üstün görülmesinin önem kazandığı toplumun sadece bireyin çıkarlarına hizmet edecek bir yapı olmasının dışında hiçbir işlevinin bulunmadığını düşünen liberal düşünceye dayanan batı Avrupa zihniyetinin varlığından söz edilebilir. Diğer yandan Türk – İslam Medeniyeti ana düşünce yapısı Tevhidi Düşünce merkezli ‘bütünlükçü’ toplum modeli (ferdin toplum ile toplumunda fert ile iç içe olduğu durum) ile bireyin toplumdan ayrıştırılmasını desteklemediği ifade edilebilir.

Yaşadığımız dünyanın geçirmiş olduğu tarihsel süreçler içerisinde tekerleğin, barutun, buhar kazanının icadı 19. Yy itibari ile teknolojiye yaşanan hızlı değişiklikler beraberinde toplumsal yapıdaki

değişimlerin açıklanmasında teknolojik determinizmin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Sunar, 2017:1 3). Bilgi ve Teknolojideki ilerlemelerin toplumların modern hale gelmesinde önemi rol üstlendiğini S. Simon ve A. Comte gibi sosyologlar belirterek toplumların doğrusal bir çizgide ilerleyeceğini, bütün toplumların da baştan aşağıya aynı yöntem ile değişeceğini söylemektedirler (Sunar, 2017: 13). Birbirine benzer yapıda olan fiziki çevrelerin hayatîyetlerini devam ettirmekte olan toplumsal yapılar üzerinde de etkiyi göstermediklerini kültürlerinin ve tarihlerinin etkisi ile bu durumun farklılaşabileceği söylenebilir (Çapcıoğlu, Beşirli,2015:285).

Bu açıdan bakıldığında Spencer toplumsal değişimin toplumların basit durumlarından gelişmişlik durumlarına doğru izlemiş oldukları yol olarak evrimci toplumsal değişimin varlığından söz ederken A. Comte’un evrimci toplumsal değişim anlayışı toplumları teolojik-metafizik- ve nihayetinde tüm insanlığı içerisine alan toplumsal organizma anlayışı çerçevesinde olduğu belirtilmektedir (Tatlıcan, 2011: 55). Diğer yandan Batı medeniyeti pozitivistlere göre düşünce ile kimliğinin belirlenmesi sağlamış ve geleceğinin şekillenmesi belirlemiştir. On dokuzuncu yüzyıl pozitivist düşünce temelli insan- kültür- toplum ilişkilerinin oluşturulmasına yönelik ampirik/ deneysel yöntemler üzerinden şekillendirildiği söylenebilir (Şimşek, 2025:18-19). Toplumların evrim süreci ile gelişmişliğe doğru ilerleme düşüncesi ile gideceği düşünülmüş, toplumların kültürel özelliklerinin bu evrim sürecinde neler geçireceği ile ilgili düşünceler üzerinde durulmadığı anlaşılmaktadır.

Saint-Simon; toplumsal yapıların birer makine sistemlerinden farklı olarak yaşayan bir organizma oldukları düşüncesinden hareketle teknik koşullardaki iyileşmelerin ve sanayideki gelişmelerin yeni bir ilerlemeci topluma rehberlik edeceğini vurgulamaktadır. Simon, İnsanların ulaşacakları son evre olan pozitivist aşamada artık kendileri ile mücadeleyi bırakıp doğaya egemen olacaklarını belirtir. Determinist olan A. Comte ise yine toplumsal yapıları vücut sisteminden hareket ile organizmadaki gibi toplumun parçaları arasındaki uyuma dikkat çekerek parçalar arasındaki uyumsuzların beraberinde toplumsal değişmeyi ortaya çıkartacağı hususunu kabul etmektedir (Tatlıcan: 2017: 52-53). Bu bağlamda Spencer’in toplumu organik ve evrim geçiren bir bütün olarak görerek farklılaşma kavramına dikkat çekmesi, toplumsal yapıların askeri toplumlardan endüstri toplumlarına doğru çizgisel evrimci perspektiften açıklamaktadır (Kızılcıkelik, 1994: 56-57). Durkheim bir diğer doğrusal ilerlemeci anlayış çerçevesinde toplumsal değişmeyi açıklamada öne çıkan isimlerdendir.

Durkheimci teorinin merkezinde düzen-dayanışma-çatışma yer almakta olup Değişimin tarihsel oluşuna ve zorunluluğuna vurgu yaparak değişimi evrimci anlayış çerçevesinde ele almaktadır (Tatlıcan, 2017:54). Durkheim bu anlamda toplumun gereksinimlerinin temeline dayalı olarak sosyal gereksinimlerini sosyal olguların evrimini ele alarak ifade etmektedir (Kızılcıkelik,1994:60). Yirminci yüzyılın ilk yarı zamanlarında dahi toplumsal değişimlerin açıklanmasında evrimci açıklamalara başvurulmuş olup Nazizm görüşü çerçevesinde toplumsal yapıların biyolojik temelli açıklamalar yaygınlaşmıştır. Özellikle klasik evrimciliğin genişletilerek Darwin’in evrim kuramının ilkeleri ve Mendel’in kalıtım kuramının moleküler biyolojinin ve matematiksel popülasyon genetiğinin yardımı ile harmanlayan Modern evrimsel sentez evrimciliğin günümüzde yeni bir şekil almasını sağlamış bulunmakta olup önemli temsilcisi Gerhard Lenski’nin genetik ve kültürlerin karşılıklı etkileşimi görüşüne dayalı evrimci görüşler toplumsal değişimi açıklamada kullanılan fikirlerden biri olarak kabul edilmektedir(Sunar,2017:107):

“...bu organik süreç yasası her türlü ilerlemenin yasasıdır. İster yeryüzünün gelişmesinde, İster yeryüzünün üzerindeki yaşamın gelişmesinde, ister toplumun devletin, sanayinin, ticaretin, edebiyatın, bilimin, sanatın gelişmesinde olsun, her alanda basitten karmaşığa, birbirini izleyen farklılaşmalarla giden tek bir evrim geçerlidir. İcini yakalayabileceğimiz en eski kozmik değişmeden uygarlığın en yakın sonuçlarına kadar, ilerlemenin, esasen, türdeş olanın türdeş olmayana dönüşümünden ibaret olduğunu görürüz”. Spencer The Study of sociology (New York: D. Appleton and Co., 1874), s.330 (Kenneth Bock Sozyolojik Çözümlemenin Tarihi Çev. Aydın Uğur 2019 s.89)

Pozitivist, Evrimci Zihniyet Yaklaşımının Sosyal Değişmeye Olan Yaklaşımının toplum felsefeleri çerçevesinde ele alınması değişime yüklenilen anlamların anlaşılması noktasında önem teşkil etmektedir. Bu yaklaşım, toplumsal hayatta ilerlemenin sonucunda toplumun kendiliğinden bir denge

haline geleceği düşünülmüştür. Spencer' in toplumların sanayileşmesi ve sanayileşme sonrası toplum düşüncesinin oluşumunda doğal evrim süreci ile ilerlemesinin olacağını düşünmektedir. Toplumun, salt akılcılık ve düz ilerlemecilik üzerinden mekanik bir eşyaya benzetilerek kültürel yönünün yok sayılması, toplumların ortaya çıkan değişimlere tepki vermesi sonucu evrimleşme sürecinin yaşanmasının gerçekleşeceği düşünülmektedir. İnsanların kendi yaşamlarını sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için bu değişimler sonucu ortaya çıkan duruma adaptasyon sürecine girilmesi gerekliliği düşüncesinin de ortaya çıktığı görülmektedir.

Durkheim toplumun mekanik dayanışma sürecinden organik dayanışmaya doğru ilerlemesinin neticesinde nihayetinde bu değişiminde bütünleşerek sonuçlanacağını söylemesi salt ilerlemeci bir evrimci toplum düşüncesinin olduğunu desteklemektedir. Nihayetinde bütünleşme yaşanırken mekanik yapıdaki toplumun temel parçaları olan insanların birbirleri ile yakın ilişkiler içerisinde olması, kültürel değerlere bağlılık, aile yapılarına olan inanç, din vb. toplumsal unsurların zayıflaması hatta yok olma sürecine girmelerinin doğal bir süreç olduğu kabul edilmektedir. Nihayetinde toplumların bütünleşmesinin kabul edildiği üst evrede kaybolan bu değerlerin yerine geçecek meslek guruplarının olacağını belirtilmesi birey ve devlet arasındaki uzaklaşmanın önüne geçileceği düşünülmektedir.

Bu yüzden, modern toplumsal yapılarda aile ve dinin azalan etkisinin yerini alacak, birey ve devlet arasında arabuluculuk yapacak ve devletin artan gücünü kontrol edecek ara gruplara gerek vardır. Bunların en önemlilerinden biri meslek gruplarıdır.

“Yapı” ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi” arasında güçlü bir geçişkenliğin olduğu söylenebilmekle birlikte birbirine bağlı iç içe geçmiş geçişkenliğe göre gerçek bir “Sosyal Yapı”nın ve Sosyal Yapı kavramının içerisindeki bir kurum ya da kurumların yapılanmasının sosyolojik okumasının da bu çerçevede yapılması gerekliliği bulunmaktadır. Sosyolojik yönden yapılacak okumalar bu çerçeveden ele alınmadığında bir milli toplumun özgün “Yapı”sı ile “bilgi üretme yöntemi veya düşünce yöntemi”nin etkileşimi görülemeyecektir. Bu durum ise ortaya aktarmacı ve taklitçi bir sosyolojik bakış açısını da kendiliğinden ortaya çıkartabileceğini durumunu ifade etmektedir (Şimşek, 2025: 5-6).

Yapılacak sosyolojik çalışmaların bilgi üretimi ve düşünce yöntemi birlikteliği ele alınarak oluşturulması önem arz etmektedir. Taklitçi ve aktarmacı sosyolojik çalışmaların ortaya çıkmamasında çok önemli olan bu durum Türk-İslam medeniyetinin kendi özgün “Yapı” sı ile ortaya çıkartacağı düşünce- bilgi- toplum etkileşiminin dikkat edilme durumunun önemini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İslâm/Türk-İslâm medeniyet değerlerinin “tevhit” anlayışına göre genelde kâinatta, özelde ise dünyada “her şeyin” birbiri ile ilgili/ilişkili olma gerçeğinden hareketle, sosyale yönelik olan her şeyin mukayeseli değerlendirmesinde; “benzerlikler” ve “farklılıklar” bulunmakta olduğu bilinmesi gerekliliği ve bu açıdan kurumların, kültürlerin özgün kimliklerini ise “farklılıklar” ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Şimşek, 2025:12-13).

Tarihsel dönemler içerisinde teknolojik durumların ve farklı sınıfsal ilişkilerin ortaya çıkarmış oldukları yapılar bulunmaktadır. Toplumsal düzen yapısının ve iktisadi sistemin farklılaşmaya başladığı aynı zamanda da sınıfsal ilişkilerin ve yapılarının değiştiği süreçlerin yaşandığı toplumlar bulunmaktadır. Diğer yandan Maddi bir varlık olarak hayatını sürdüren insanın sınırsız ihtiyaçlarını karşılama çabası içerisinde sürekli olarak çalışmak ve üretmek zorunda kaldığını, Tüm bunların gerçekleşmesini sağlarken de yaşadığı dünyanın değişmesine sebebiyet verdiği ve nihayetinde dünya değişirken de kendisi de bir değişim içerisinde girdiğini söylenebilmektedir. Aynı zamanda toplumların bütünleşme süreçlerine uygun bir tepki verememesi sonucu yok olan toplumların varlığının olduğu ifade edilebilir. Toplumsal ilişkilerin toplumun değişmesini tetiklediği toplumsal unsurların toplumsal ilişkiler ile şekillendiğinin ifade edilmesi ile toplumsal ilişki süreçlerinin değişimin motoru görevini

üstlenen bir görev olduğunu belirtmek mümkün olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde toplumların az gelişmiş yapıdan gelişmiş yapıya doğru dönüştükleri bir sistem içerisinde olduğunu söylemektedirler

Sorokin aynı zamanda Modern Batı’da 19.yüzyılda egemen konumda olan toplumların evrimsel görünümünü doğa yasalarınınkine benzeten materyalist-pozitivist yapıdaki tarih felsefecilerinkinden farklı olarak düşünmektedir. Sorokin’ e göre doğrusalcı-ilerlemeci tarih felsefesinin aksine 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan ‘devri dalgalı tarih felsefesi’ görüşü de yeterli açıklığı bulamamış, hem toplumların yapısını hem de tarihin gelişmesini açıklamaya çalıştığı kendi özgün tarih felsefesi kuramı üzerinde durmaktadır (Şimşek, 2018: 35). Osmanlı Türk insanının dini düşünce yapısı batı hristiyanlık inanç yapısından farklı olarak ‘bütünlükçü’ toplum anlayışı temelinde batı Avrupa temel zihniyet yapısındaki gibi insanı atomize yapıda bireyci(liberal) bir varlık olarak kabul etmeyen anlayış hâkim olarak karşımıza çıkmaktadır

Diğer bağlamda İbn Haldun; tarihsel olayların altında yatan nedenler incelendiğinde tarihteki döngüsellüğün yakalanacağını, toplumların geçmişlerinin yine toplumların geleceklerine suyun suya benzediği kadar benzeyeceğini belirtmektedir. Toplumların düz evrimsel bir çizgi ile ilerlemeyeceği ve devirsel/ döngüsel olarak dalgalı bir şekilde ilerleyeceği ifade edilmektedir.

Türk – İslam Medeniyeti ana düşünce yapısı Tevhidi Düşünce merkezli ‘bütünlükçü’ toplum modeli (ferdin toplum ile toplumunda fert ile iç içe olduğu durum) ile bireyin toplumdan ayrıştırılmasını desteklemediği ifade edilebilir. Diğer yandan sosyal gerçeklere bağlı olan bu hareketin sonsuza dek tekrarlandığını, dünyayı ve insanlığı tam olarak anlayabilmenin de bu devirsel hareket aracılığı ile mümkün olduğunu ifade edilebilmektedir Olayların arkasında tekrarlanan süreçlerin olduğu fikrini temel alan ‘ döngüsellik ’ düşüncesi, toplumları insanların yaşam döngülerine benzeterek toplumsal yükseliş ve alçalma olaylarının toplumsal değişim unsuruna değişmeci, çatışmacı bir yaklaşım içerisinde tekçi yönden açıklanmaya çalışılmış olduğu görülmektedir

Kaynakça:

- Arslanoğlu, İ. (2017). *Genel sosyoloji: Ders notları*. Gazi Kitabevi.
- Başak, S. (2005). Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları. Bilig, (32), 33-63. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/issue/25372/267803>
- Bilgin, V. (1997). Sosyal Çözülme ve Din. (1.Basım). Samsun: Etüt Yayınları
- Browne, K. (2015). Sosyolojiye Giriş. (2.Bskı). (Çev.İbrahim Kaya). İstanbul: Say Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. ve Beşirli, H. (2015). Sosyolojiye Giriş. (2.Baskı). (Edt: İhsan Ç.-Hayati B.) Ankara: Grafiker Yayınları
- Doğan, İ. (2016). Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar (14.baskı). Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.
- Erkilet, A. (2013). Toplumsal yapı ve değişme kuramları (2. baskı). Ankara: Hece Yayınları.
- Erkal, M. E. (1984). Sosyal meselelerimiz ve sosyal değişme (1.basım). Ankara: Mayas Yayınları
- Giddens, Anthony ve Turner, J. (2013). Günümüzde Sosyal Teori. İstanbul: Say Yayınları
- Gökçe, B. (1996). Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları. Ankara: Savaş Yayınları.
- Nirun, N. (1969). Sosyal Dinamik Bünye Analizi. A.Ü. DTC Fakültesi Yayını. Ankara: Üniversite Basımevi.

- Kızılcı, S. (1994). Sosyoloji Teorileri. (2. Baskı). Konya: Yunus Emre Yayıncılık
- Kenneth B..2019. Sozyolojik Çözümlemenin Tarihi (Çev. Aydın Uğur). Kırmızı Yayınları
- Kongar. E. (1976). Toplumsal Değişme. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Kurtkan. A. (1980). Sosyoloji. İstanbul: M.E. Basımevi
- Okumuş, E. (2009). TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN. Electronic Journal of Social Sciences, 8(30).
- Özkalp, E. (2017). Sosyolojiye Giriş. (27.Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi
- Sanay, E. (2014). Sosyoloji. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sungur, Z. (2013). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. (edt. Zerrin SUNGUR) (2. baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ŞİMŞEK, O. (2025). Ankara Ahiliğindeki Sosyal/İctimai Yapının Kültür Ve Zihniyet Dünyası. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 16(45).
- Şimşek, O. (2024). İslam/Türk-İslam Medeniyeti Açısından TEVHİDİ DÜŞÜNCE Bilgi Üretme Yöntemi. (1. Baskı). Ankara. Nobel Yayınları.
- Şimşek, O. (2020). "Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi" İlişkisinin Modern Türkiye'de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *Bilgi*, (94), 1-28.
- Şimşek, O. (2012). Protestan Modellemesi Çerçevesinde Türkiye'de Laikliğin Sosyal fonksiyonu, ss.54-56(Edt: Osman Şimşek), Yeni Türkiye'nin Yeni Gerçekleri, Ankara, Otorite Yay.
- Şimşek, O. (2016), Tevhidi Düşünce, İlmar Yay, Ankara
- Şimşek, O. (2018). "Tevhit Kavramının "İctimai/Sosyal Sistem" İnşa Eden Yönü İtibariyle İctimai Düzen Kurucu "Anlam" Boyutu", M. Halil Çiçek ve O. Şimşek. (Edt). I.Uluslararası İslam Dünyasında Tevhidi Düşünce Şurası. Ankara. İlmar Yayınları.
- Şimşek, O. (2008). Zihniyet Açısından Türk Girişimciliğinin Sosyolojisi. Ankara: Otorite Yayınları
- Şimşek, O. (2022). Türk-İslam Medeniyetinde Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemine Göre" Milli Akıl" Ve" Büyük İnsan İnşası" Anlayışı. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 52-79.
- Tatlıcan, Ü. (2017). Toplumsal Değişme Kuramları. (1.Baskı). (edt. Mustafa Altunoğlu). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları